

darulfunun ilahiyat

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Dârülfünun'un Toplumsal, Kültürel ve Din Eğitimi Açısından Etkileri

The Social, Cultural, and Religious Education Impacts of the Dârülfünun

Cavit Erdem^{*}

Öz

20. yüzyılın ortalarında bir yükseköğretim kurumu olarak açılan Dârülfünun, Osmanlı toplumunda eğitim, kültür ve toplumsal dönüşüm açısından önemli bir rol oynamıştır. Bu eğitim kurumu, eleştirel düşünceyi teşvik ederek akademik özgürlüğü savunmuş, kadınların eğitimi konusunda da ilerleme kaydedilmesine vesile olmuştur. Ayrıca, Türkçe ders kitapları konusundaki yetersizlikleri gidererek akademik yayıncılığı güçlendirmiş ve bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Medrese ile günümüz üniversiteleri arasında köprü vazifesi gören Dârülfünun, geleneksel eğitimi modern bilim anlayışıyla meczetmiştir. 1900 yılında kurulan ve İlahiyat Fakültesi'nin başlangıcı olarak kabul edilen "Dârülfünun-ı Şâhâne'deki Ulûm-i Âliye-i Diniyye Şubesi", din bilimlerini felsefi ve bilimsel yöntemlerle ele almış, medrese sisteminden farklı bir akademik yapı olarak tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, Osmanlı-Türk modernleşmesine katkı sağlarken din eğitiminin bir bilim dalı olarak kabul edilmesine de zemin hazırlamıştır. 1933 Üniversite Reformu ile İstanbul Üniversitesi'ne dönüşerek kurumsal bir yapı kazanan Dârülfünun, Cumhuriyet'in eğitim anlayışının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Araştırmamızın amacı, Osmanlı'nın çöküşünü önlemek için yaptığı eğitim reformlarından biri olan Dârülfünun'un sosyal ve kültürel etkilerini araştırmaktır. Dârülfünun'un yalnızca bir eğitim kurumu olmanın ötesinde toplumsal ve kültürel etkilerinin de olduğu bilinmektedir. Dârülfünun'un toplumsal ve kültürel etkilerine ilişkin araştırmaların sınırlı olması, bu çalışmanın önemini artırmakta ve literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Çalışmamız, nitel bir araştırma olarak tasarlanmış olup, veri toplama aracı olarak doküman analizi yöntemine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Eğitim, Dârülfünun, Üniversite, İlahiyat

Abstract

In the mid-20th century, *Dârülfünun*, established as a higher education institution, played a significant role in the realms of education, culture, and social transformation within Ottoman society. It promoted critical thinking, advocated for academic freedom, and contributed to the advancement of women's education. By addressing the shortage of Turkish-language textbooks and strengthening academic publishing, it played a pioneering role in the dissemination of scientific thought. Serving as a bridge between the traditional *medrese* system and contemporary universities, *Dârülfünun* integrated traditional education with a modern scientific approach. The "Ulûm-i Âliye-i Diniyye Branch" of *Dârülfünun-ı Şâhâne*, established in 1900 and regarded as the precursor to the Faculty of Theology, approached the religious sciences through philosophical and scientific methods. This structure was designed as an academic alternative to the medrese system. Such an approach contributed to Ottoman-Turkish modernisation and laid the groundwork for the recognition of religious education as a scientific discipline. With the 1933 University Reform, *Dârülfünun* was transformed into Istanbul University, gaining a formal institutional identity and playing a critical role in shaping the educational policies of the Republic. The objective of this study is to examine the social and cultural impacts of *Dârülfünun*, one of the major educational reforms implemented in the late Ottoman period to prevent imperial decline. While *Dârülfünun* functioned primarily as an educational institution, it also exerted considerable social and cultural influence. The limited number

^{*} **Sorumlu Yazar:** Cavit Erdem (Dr.), Yakın Doğu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lefkoşa KKTC. E-Posta: cavit.erdem@neu.edu.tr, caviterdem99@gmail.com ORCID: 0000-0002-8913-0201

Atf: Erdem, Cavit. "Dârülfünun'un Toplumsal, Kültürel ve Din Eğitimi Açısından Etkileri." *darulfunun ilahiyat* 36, 'Darulfunun İlahiyat' Özel Sayısı (2025): 141–173. <https://doi.org/10.26650/di.2025.36.1.675462>

of studies exploring these dimensions enhances the significance of this research and **indicates** its potential contribution to the academic literature. This study adopts a qualitative research design and uses document analysis as its primary data collection method.

Keywords: Religious Education, Education, Dârülfünun, University, Theology

Extended Summary

Dârülfünûn, recognised as one of the most comprehensive and foundational educational reforms in the late Ottoman Empire, stands not only as the first institutionalised form of higher education but also as a multidimensional structure at the intersection of social, cultural, and religious transformation. In this context, Dârülfünûn, with its institutional identity distinct from the classical madrasa tradition, emerged as a critical arena of transformation that shaped Ottoman-Turkish modernisation at both intellectual and ideological levels. This study aims to analyse the structural ruptures it induced within the Ottoman educational system, its impact on social change, and its unique position in the field of religious education through a historical lens. A qualitative research design was employed, using document analysis based on relevant literature as the primary method of data collection.

During its foundational and classical periods, the Ottoman madrasa system featured a broad curriculum inclusive of rational sciences such as mathematics, astronomy, medicine, and philosophy. However, from the 17th century onward, the gradual exclusion of these disciplines from the curriculum led to intellectual stagnation and a decline in scholarly output. This intellectual crisis prompted Ottoman administrators in the mid-19th century to pursue substantial educational reforms. Although several initiatives aimed at establishing higher education institutions were undertaken from 1845 onwards, these efforts failed to achieve long-term institutionalisation. It was not until the reign of Sultan Abdülhamid II, in 1900, that Dârülfünûn-ı Şâhâne was established as a permanent institution embodying a modern scientific worldview, thereby securing a distinctive place in the history of Ottoman education.

The establishment of Dârülfünûn represented more than the creation of a higher education institution; it signified a paradigmatic shift in the Ottoman society's relationship with knowledge. Unlike traditional madrasas, Dârülfünûn was constructed on an academic model compatible with positivist scientific thought, fostering interdisciplinary transitions and prioritising public knowledge production.

Following the proclamation of the Second Constitutional Era (II. Meşrutiyet), educational policies underwent a period of reconstruction, and the inclusion of disciplines such as history, literature, and philosophy into the curriculum transformed Dârülfünûn into an institutional carrier of intellectual pluralism. A noteworthy development during

this period was the admission of women to higher education. The establishment of the Women's Dârülfünûn (İnas Dârülfünûnu) not only marked a pedagogical turning point but also redefined gender relations within the educational domain. Within the context of debates on coeducation, this milestone catalysed a broader sociocultural transformation concerning women's right to education. The inclusion of women in academic life contributed to change not only at an individual level but also in the collective social consciousness.

The political and social influence of Dârülfünûn became particularly pronounced during the Second Constitutional Era and the Turkish War of Independence. Student-led protests and the active engagement of faculty members in public discourse transformed the university into a site of political awareness and civic consciousness. Within this context, Ziya Gökalp's work at Dârülfünûn emphasised the university's role not merely as a transmitter of knowledge but as a key intellectual engine in the process of nation-building. For Gökalp, the university functioned as a cultural institution central to the construction of the national identity.

In cultural terms, Dârülfünûn—especially through its Faculty of Literature—played a central role in laying the intellectual foundations of the modern Turkish identity. Academic endeavours in the fields of language, history, and literature facilitated the reinterpretation of national identity within a framework of historical continuity. With the 1933 University Reform, Dârülfünûn was formally closed and replaced by Istanbul University. This reform introduced a academic structure in the humanities that was grounded in interdisciplinarity and humanist principles. The resulting intellectual climate, influenced by Western philological traditions, became the cornerstone of what came to be known as “Turkish Humanism.”

From the perspective of religious education, Dârülfünûn represented the first modern institutional model that departed from the classical madrasa system and addressed the religious sciences through philosophical and scientific methodologies. The School of Advanced Religious Studies (Ulûm-i Âliye-i Dîniyye), established in 1900, offered a diverse curriculum that included classical Islamic disciplines such as tafsir (Qur'anic exegesis), hadith, kalam (Islamic theology), and fiqh (Islamic jurisprudence), alongside philosophy, history of religions, ethics, and Western languages. The establishment of the Faculty of Theology in 1924 continued this multidisciplinary and analytical approach although it was dissolved as part of the 1933 reform. The institutional continuity of religious education was only re-established in 1992 with the reopening of the faculty.

In conclusion, Dârülfünûn was not only a landmark in the history of higher education in the Ottoman Empire but also a pivotal institution at the heart of social, cultural, and religious transformation. Serving as a bridge between the madrasa and the modern university, it occupied a critical position at the historical juncture where academic thought and the

state's relationship with knowledge were redefined. In this regard, Dârülfünûn constitutes an indispensable reference point for understanding the ideological, epistemological, and cultural dimensions of education in Turkey.

I. Giriş

Eğitimin, bireylerin hayatında olduğu gibi toplumlar ve kültürler üzerinde de önemli etkileri vardır. Büyük devletler ve medeniyetler, eğitime önem verdiklerinde yükselmiş ve gelişmiş; buna karşın eğitime yeterli önem göstermeyenler, gerileyerek çöküş sürecine girmiştir. Eğitime verilen önem, devletlerin ve milletlerin gelişmesinde olduğu kadar, çöküşlerinde de belirleyici olmuştur. Osmanlı'nın eğitim sistemine verdiği önemin bir yansıması olarak, Orhan Gazi'nin 1331'de İznik'te kurduğu ilk medrese, dönemin eğitim anlayışını belirleyecek önemli bir adım olmuştur. İlerleyen zamanla birlikte birçok yerde medreseler açılmış ve bu medreseler, Osmanlı'nın Cihan İmparatorluğu olmasına vesile olmuştur. Osmanlı'nın eğitim-öğretim hayatında büyük bir öneme sahip olan Fatih ve Süleymaniye medreseleri, daha sonra kurulan köklü üniversitelere kaynak teşkil etmiştir.¹ Bu medreselerde ciddi bilimsel faaliyetler yapılmış ve önemli ilim adamları yetişmiştir. Özellikle Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinde, matematik, astronomi ve tıp gibi pozitif bilimlerle birlikte felsefe alanında da eğitim verildiği bilinmektedir.²

Ancak 17. yüzyıl, Osmanlı medreseleri açısından gerileme sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu dönemden itibaren çeşitli sebeplerle medreselerde bozulma yaşandığı, müfredattan aklî ilimlerin çıkarılmasının sonucunda katı bir tutuculuğun hâkim olduğu ve ilmî üretkenliğin neredeyse durma noktasına geldiği ifade edilmektedir.³ Osmanlı, 15., 16. ve 17. yüzyılın sonlarına kadar dünya siyasetinde önemli bir güç merkezi konumunda olsa da, Avrupa'daki Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından gerçekleşen Sanayi Devrimi ile Aydınlanma düşüncesi, bilim, teknoloji ve sanayi alanlarında büyük ilerlemelere yol açmış ve bu gelişmeler Osmanlı'ya karşı üstünlük sağlanmasına neden olmuştur. Avrupa'nın üstünlüğü ele geçirdiğinin farkında olan Osmanlı Devleti, Batıdaki gelişmeleri yakalamak için Batı tarzı bazı reformlar yapmıştır. İlk olarak askeri alanda modernleşmeye yönelik girişimlerde bulunulmuş, 1789-1807 yılları arasında hükümdarlık yapan III. Selim askeri alanda bazı reformlar yaparken kendisinden sonra tahta geçen ve 1808-1839 yılları arasında hüküm süren II. Mahmut da askeri, siyasi ve eğitim alanlarda Batı'ya

1 Hidayet Aydar, "Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006): 55; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)* (İstanbul: Kültür Koleji, 1994), 24.

2 Arslan H. Tolga, "Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne Felsefe Öğreniminin Yapılandırılması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 16/63 (2018): 52; Şerafettin Yaltkaya, *"Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler"*, *Tanzimat* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940).

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Tarih Kurumu Yay., 1988), 67-70.

taklit eden reformlara devam etmiştir.⁴ 18. yüzyılın sonlarından itibaren medrese sisteminin dışında Avrupa tarzı yeni eğitim kurumlarının açılmasına karar veren Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, 19. yüzyılda bu süreci hızlandırarak ilk, orta, lise seviyelerinin yanı sıra üniversite düzeyinde de Avrupa modeline dayalı bir eğitim kurumu kurmuştur.⁵ 18. yüzyılda başlayıp devam eden bu yeniliklerdeki temel motivasyon, dönemin yöneticilerinin devletin gerilemesini durdurma ve Batı dünyasını yakalama arzusudur. Ayrıca, bu hedefe ulaşmak için, bozulan ve çağın ihtiyaçlarına cevap veremeyen eğitim sisteminin düzeltilmesi gerektiği düşüncesiyle harekete geçilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde önemli faaliyetlerde bulunan Osmanlı medreseleri, gerileme ve çöküş döneminde aynı performansı gösterememiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne etki eden birçok faktör bulunmakla birlikte, eğitim ve öğretim sisteminin çağın gelişmeleri karşısında yetersiz kalması ve kendini geliştirememesinin önemli payı vardır. Batı dünyasının ilerlemesinde ise filozoflar ve düşünürler önemli bir rol oynamıştır.⁶ Bu gerçekten hareketle Dârülfünûn kurulması düşüncesi, 1845 yılında Muvakkat Maarif Meclisi tarafından ele alınmış ve bu kapsamda 13 Mart 1845 tarihinden itibaren haftada iki kez toplanarak gerekli hazırlık çalışmaları yürütülmüştür. Meclisin on bir aylık çalışması sonucunda hazırlanan rapor, Meclis-i Vâlâ'ya sunulmuş fakat Dârülfünûn fikri net bir şekilde tanımlanmamış olup muğlâk bırakılmıştır. 21 Temmuz 1846 tarihinde yayımlanan resmi bir açıklama ile söz konusu belirsizliğin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.⁷

Bu süreç, Batı'daki Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi ve Aydınlanma hareketlerinin etkisiyle Osmanlı'da Batı tarzı reformların gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu reformların bir parçası olarak, Dârülfünûn'un kurulma fikri, Osmanlı'daki eğitim sisteminin modernleşme sürecini simgelemiş ve Batılı üniversite modeline yakın bir yapının temelleri atılmıştır. 1863, 1870 ve 1874 yıllarında gerçekleştirilen Dârülfünûn kurma girişimleri, çeşitli sebeplerle kalıcı bir çözüm üretilmeden sona ermiştir. Bu dönemdeki girişimler, genellikle yapısal ve idari zorluklar nedeniyle istenilen sonuçları verememiştir. Ancak, II. Abdülhamid'in padişah olduğu dönemde, 1900 yılında kurulan Dârülfünûn, uzun vadeli ve sürekli bir eğitim kurumu olarak faaliyete geçmiştir. Bu dönemde kurulan Dârülfünûn'un fakültelerinden biri, özellikle dini ve ilmi alanda önemli

4 Rahmi Doğanay, "Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim Faaliyetleri", *Düşünce Dünyasında Türkiz* 3/16 (2012): 66-68.

5 Ali Arslan, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/13 (2007): 10.

6 H. Tolga, "Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne Felsefe Öğreniminin Yapılandırılması", 51.

7 Arslan, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)", 10.

bir yer tutan İlahiyat Fakültesi olmuştur. Kuruluşundan itibaren pek çok yeniliğe imza atarak gelişen Dârülfünûn, özellikle II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte, daha çağdaş ve Batılı üniversite modeline yakın bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, akademik disiplinler arası etkileşim, eğitimde modernleşme ve bilimsel düşüncüyü ön plana çıkarma gibi unsurlarla güçlenmiş ve Dârülfünûn, Osmanlı'daki eğitim reformlarının en önemli simgelerinden biri haline gelmiştir.⁸ Dârülfünun'un kuruluş gerekçesi, Osmanlı medreselerinin aklî ilimlerden uzaklaşması ve taassubun hâkim hale gelmesidir. Bu zayıflık, yeni bir dinî eğitim modelinin gerekliliğini de doğurmuştur.⁹ İlk girişimler başarısız olsa da II. Abdülhamid döneminde kurulan Dârülfünûn, uzun vadeli bir eğitim kurumu olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Bu kurum, Osmanlı medreselerinin sınırlamalarını aşarak bilimsel düşüncüyü ve modernleşmeyi teşvik etmiştir.

Dârülfünûn ve devamı sayılabilecek İstanbul Üniversitesi üzerine birçok araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, kurumun yalnızca tarihsel gelişimini değil, aynı zamanda bilimsel, toplumsal ve kültürel yönlerini de kapsamaktadır. Bu çalışmalardan bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz. Dârülfünûn'un kurumsal yapısı ve entelektüel işlevi üzerine yapılan değerlendirmelerin yer aldığı eser Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından '*Dârülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*' adlı eser¹⁰ IRCICA tarafından yayımlanmış; Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde yer alan 'Dârülfünun'¹¹ ve 'İlahiyat Fakültesi'¹² maddeleri, sırasıyla Ekmeleddin İhsanoğlu ve Halis Ayhan tarafından kaleme alınmıştır. Abdurrahman Siler'in '*Türk Yüksek Öğretiminde Dârülfünûn (1863–1933)*'¹³ başlıklı eseri; Fatma Eren'in '*Tanzimat Sonrası Dârülfünûn'da Tefsir Dersleri (1900–1914)*' adlı yüksek lisans tezi¹⁴; Hidayet Aydar'ın '*Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları*' çalışması¹⁵ ile Emre Dölen'in '*II. Meşrutiyet Döneminde Dârülfünûn*'¹⁶

8 Arslan, 20.

9 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 67-70.

10 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, 2 c. (İstanbul: IRCICA, 2010).

11 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993).

12 Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi" (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2000).

13 Abdurrahman Siler, "Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863–1933)" (Doktora, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1992).

14 Fatma Eren, "Tanzimat Sonrası Dârülfünûn'da Tefsir Dersleri (1900–1914)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), <https://tez.yok.gov.tr>.

15 Hidayet Aydar, "Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006): 23-43.

16 Emre Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10/1 (2008): 27-50.

adlı makalesi literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Emre Dölen'in beş ciltlik '*Türkiye Üniversite Tarihi*'¹⁷ ve İhsanoğlu'nun *Dârülfünûn Tarihi*'¹⁸ adlı çalışmaları, Dârülfünûn'dan İstanbul Üniversitesi'ne geçiş sürecini bütüncül bir bakışla ele alırken; Osman Nuri Ergin'in '*Türk Maarif Tarihi*'¹⁹ adlı eseri, Osmanlı eğitim sistemine dair klasik bir kaynak olma niteliğini korumaktadır. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi'nin tarihine ilişkin olarak Mehmed Ali Aynî²⁰, Cemil Bilsel²¹, Süheyl Ünver'in²² çalışmaları dikkat çekmektedir. Mevcut çalışmaların genelinin büyük ölçüde kurumsal tarihe odaklandığı görülmektedir.

Bu bilgileri de dikkate alarak yürütülen araştırmamız, Dârülfünûn'un yalnızca bir yükseköğretim kurumu değil, aynı zamanda modernleşme sürecinde etkili bir toplumsal aktör olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın amacına uygun olarak nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiş ve veri toplama aracı olarak literatür taramasına dayalı doküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, konunun derinlemesine incelenmesini sağlayarak, mevcut literatürle bütünsel bir değerlendirme yapılmasına olanak tanımaktadır.

Dârülfünûn'un kuruluşu, yalnızca eğitim alanında değil, aynı zamanda Osmanlı toplumu ve kültürü üzerinde de önemli etkiler oluşturmuş; bu süreçteki yenilikler birçok alanda derin dönüşümlere yol açmıştır. Bu araştırma ile Dârülfünûn'un, özellikle Batılılaşma ve modernleşme süreci başta olmak üzere, siyasal ve toplumsal hareketlere etkisi; aydın ve entelektüel yetişmesine katkısı, kültür, sanat, bilim ve felsefenin gelişimine olan rolü; medreseden Batı tarzı üniversite sistemine geçiş süreci; ilahiyat fakültelerinin açılmasıyla din eğitime yönelik yeni bakış açısı ve kadınların eğitimi gibi toplumsal ve kültürel etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

17 Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, 5 c. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).

18 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârülfünûn Tarihçesine Giriş*, 2 c. (İstanbul: Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010).

19 Oktay Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1-2 (İstanbul: Eser Matbaası, 1977).

20 Mehmet Ali Aynî, *Dârülfünun Tarihi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021).

21 Cemil Bilsel, *İstanbul Üniversitesi Tarihi* (Ankara: Dorlion Yayınları, 2022).

22 A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1946).

II. Dârülfünun'un Toplumsal Etkileri

Dârülfünûn, Osmanlı'da eğitim sisteminin modernleşme sürecini simgeleyen önemli bir kurumsal yapıdır. Bu kurumun adı, yalnızca dinî ilimlerin (ulûm) ve pozitif bilimlerin (fünun) arasındaki farkı vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapının bilgi ve bilim anlayışındaki dönüşümün de bir simgesi olmuştur. Dârülfünûn'un kuruluş amacı, Batı'daki bilimsel gelişmeleri izleyerek Osmanlı toplumunun entelektüel altyapısını modernize etmektir. Bu kurum hem dinî hem de pozitif bilimlerin bir arada öğretildiği bir eğitim modeli sunarak Osmanlı'daki geleneksel bilgi anlayışına yeni bir yön kazandırmayı hedeflemiştir.²³

Bu süreç, aynı zamanda yeni düşünce sistemlerinin ve bilimsel yöntemlerin toplumda kabul görmesini kolaylaştırmış, eğitimde modernleşme hareketlerinin temelini atmıştır. Batı tarzı eğitim modelinin Osmanlı'ya adaptasyonu, sadece bilimsel alanlarda değil, toplumsal yapının tüm katmanlarında önemli dönüşümler yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Dârülfünûn, bu bağlamda hem bir eğitim kurumu olarak hem de toplumsal bir değişim aracı olarak tarihteki yerini almıştır.

II.1. Dârülfünûn Batılaşma ve Modernleşmeye Etkisi

İkinci Meşrutiyet döneminde, eğitim anlayışında köklü bir değişim yaşanmış ve medreselerin eğitim üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla çeşitli adımlar atılmıştır. Bu dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal ve ideolojik görüşleri yükseköğretim sistemine de yansımıştır. Modern bir Dârülfünûn kurmayı amaçlayan İttihat ve Terakki, yeni bölümler ve programlar açarak eğitim sistemini geliştirmeye çalışmış ve nitelikli bireyler yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenciler göndermiştir.²⁴

Eğitimdeki bu gelişmelerin başlangıcını daha önceki dönemlere götürmek mümkündür. Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan modernleşme ve batılılaşma süreci, eğitim alanında da önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümün simgesel kurumlarından biri olan Dârülfünûn, 1863 yılında kurularak halka açık konferanslarla faaliyetlerine başlamış ve toplumda yeni bir bilgi sisteminin temellerini atmıştır. Dârülfünûn, yalnızca akademik bilgi üretmeyi amaçlayan bir kurum olarak değil, aynı zamanda modern bir toplumsal düzenin ve yeni bir dünya görüşünün taşıyıcısı olarak kurgulanmıştır. Kurumdan, klasik Osmanlı zihniyetinin yerine çağdaş bir ulus-devlet ideolojisi geliştirmesi, modern bürokratik kadroları yetiştirmesi ve siyasal meşruiyet üretmesi beklenmiştir. Bu beklenti, ilerleyen dönemde üniversitelerin ulus-devlet ideolojisinin yeniden

23 İhsanoğlu, "Dârülfünun", 1.

24 Ali Arslan, *Dârülfünun'dan Üniversiteye* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017), 59.

üretildiği ve meşrulaştırıldığı yapılar hâline gelmesiyle devam etmiştir. Bu bağlamda, Dârülfünûn'un kuruluşu ve işlevi, yalnızca yükseköğretim tarihine değil, aynı zamanda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ideolojik ve kurumsal süreklilik içinde değerlendirilmelidir.²⁵ Bu çerçevede, Dârülfünun'un özellikle Edebiyat Fakültesi aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler, modern Türk kimliğinin düşünsel temellerinin atılmasında belirleyici olmuştur. Dârülfünun kadrolarında yer alan yerli ve yabancı hocalarla kurumun sadece akademik değil, kültürel ve ideolojik bir işlev üstlenmiş olması, onu ulus inşa sürecinin vazgeçilmez yapı taşlarından biri haline getirmiştir.

Eğitim alanında yaşanan bu gelişmeler Batının kılavuzluğunda olmuştur. Dârülfünun, Fransız Bilimler Akademisi örnek alınarak kurulmuş ve kültürel modernleşmenin merkezi olarak belirlenmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Encümen-i Daniş gibi kurumlar aracılığıyla, Batı eğitim modeline uygun bir eğitim yapısı oluşturulmuştur.²⁶ I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Enver Paşa'nın öncülüğünde Osmanlı eğitim sisteminin modernleştirilmesi amacıyla Almanya'nın eğitim modelinden yararlanılması yönünde karar alınmıştır. Savaşın henüz başlarında, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Eğitim Dairesi'nde görev yapan Prof. Franz Schmidt, Türkiye'de bir Alman Eğitim Enstitüsü kurmak üzere görevlendirilerek İstanbul'a gönderilmiştir. 1915 yılında resmi olarak Maarif Nezareti Müşaviri unvanıyla görevine başlayan Schmidt, Osmanlı eğitim sistemi içinde aktif bir rol üstlenmiştir. Alman yetkililerin Osmanlı eğitim sistemiyle bu denli ilgilenmelerinin temel sebebi, ülkede hâkim durumda olan Fransız eğitim yaklaşımını geri planda bırakıp, yerine Alman modelini yerleştirme arzusudur. Özellikle eğitim sisteminin üst kademelerinden başlanarak bir Almanlaşma süreci yürütmenin daha etkili olacağı görüşü yaygınlaşmıştır. Prof. Schmidt, Maarif Nazırı Şükrü Bey'i de bu projeye dâhil etmeyi başarmış; böylece 30 ila 35 yaşları arasındaki genç Alman eğitimcilerin Osmanlı topraklarına getirilmesinin önü açılmıştır. 1915 yılı Ağustos ayında yapılan görüşmeler sonucunda belirlenen isimlerle anlaşmaya varılmış ve süreç resmen başlatılmıştır.²⁷ Fransız etkisiyle başlayan Dârülfünun I. Dünya savaşına kadar devam etmiştir. Birinci dünya savaşında Osmanlı'nın Almanlara yaklaşması neticesinde 1915-1918 yılları arasında Darülfununda Alman etkisi

25 Haluk Songur, "Hukuk Tarihi Bakımından Osmanlı'dan Cumhuriyete Yükseköğretim Meselesi-Yükseköğretim Kurulu'nun İlahiyat Fakülteleri Lisans Program Değişikliği Bağlamında", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013): 192; Aydın Demirtaş, "Dârülfünundan Üniversiteye: Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2018), 3.

26 Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul: Bedir Yayınları, 1995), 62.

27 Horst Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000), 60-70.; Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", 29-30.

görülmüştür. Daha sonra yine Fransız öğretim elemanları getirilmiştir. 1926 yılından itibaren özellikle Fen Fakültesinde Fransız öğretim elemanları görevlendirilmiştir.²⁸ Dârülfünun'un eğitim yapısı, Osmanlı'nın siyasi ve diplomatik yönelimlerine paralel olarak Fransız ve Alman modelleri arasında şekillenmiş; bu kurum, hem modernleşme hedeflerinin hem de uluslararası etkileşimlerin bir yansıması olarak kültürel ve akademik dönüşümün merkezinde yer almıştır.

Dârülfünun'un kurulmasıyla birlikte yüksek öğretimde yaşanan önemli bir gelişme de İnas Dârülfünunun açılması ve erkeklerle birlikte ders görmesi olmuştur. Kadınların eğitime erişimini artırmak için kurulan İnas Dârülfünunu, kız-erkek karma eğitim tartışmalarıyla birlikte önemli bir toplumsal dönüşümü ortaya çıkarmıştır.²⁹ İnas Dârülfünunu, kadınların yükseköğretime erişimini sağlayarak eğitimde fırsat eşitliğini teşvik etmiş ve toplumsal yapının modernleşmesine katkıda bulunmuştur. Kız-erkek karma eğitim tartışmalarını gündeme getirerek kadınların eğitim hayatındaki yerini güçlendirmiş ve bu süreç, Osmanlı toplumunda önemli bir toplumsal dönüşümün habercisi olmuştur.

II.II. Dârülfünun Hoca ve Öğrencilerinin Bazı Sosyal ve Siyasal Faaliyetleri

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından, Dârülfünun'un gelişimine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu süreçte eğitim programları yeniden düzenlenmiş, daha önce yer almayan tarih, edebiyat ve felsefe dersleri müfredata dahil edilmiştir. Ayrıca, kurumun adı değiştirilerek Dârülfünun-u Şahane yerine Dârülfünun-u Osmani ismi benimsenmiştir.³⁰ Siyasette esen özgürlük rüzgârlarının etkisiyle, hemen hemen her eğitim kurumunda öğrencilerin bir araya gelip fikir alışverişinde bulunabilecekleri ve haklarını savunabilecekleri öğrenci dernekleri kurulmaya başlanmıştır.³¹

Siyasette esen özgürlük rüzgârları hocaları da etkilemiştir. Fakülte hocalarının birçoğu siyaset, kamu yönetimi ve Diyanet gibi alanlarda görev alarak, fikirlerini

28 Siler, "Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863–1933)", 308.

29 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Fenler Evi Dârülfünun: Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi* (İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2021), 170-171; Bilge Baskın, "İkinci Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Dârülfünunu", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (2008), 106; Hüseyin Şimşek, "Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi", *Dünyada ve Türkiye'de Üniversite.*, ed. Necmettin Tozlu vd. (Bayburt Üniversitesi Yayınları., 2016), 146-147.

30 Kadir Olgun, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Bir Eğitim Kurumu Olarak Darülfünun (1908-1912)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 2 (2002): 188.

31 Şimşek, "Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi", 144.

doğrudan toplumla paylaşmıştır. Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde görev yapmış birçok akademisyen, Türk siyasetinde önemli görevler üstlenmiştir. Bazıları başbakanlık gibi yüksek düzeydeki idari görevlerde bulunurken, diğerleri de bakanlık görevlerinde yer almış ve uzun süre milletvekili olarak parlamentoda hizmet vermişlerdir. 1914 yılında faaliyete geçen Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde uzun yıllar akademik faaliyetlerde bulunan ve 1924'te kurulan fakültenin dergisinde birçok makale yayınlayan Mehmet Şemsettin Günaltay, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak görev almıştır. Mehmet Emin Erişirgil ise Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı gibi kritik görevlerde bulunmuş, N. Sadık Sadak Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Ayrıca, Mehmet Fuat Köprülü de Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, milletvekili olarak parlamentoda yer almış ve Şerafettin Yaltkaya Diyanet İşleri Başkanlığı görevini üstlenmiştir.³²

Ziya Gökalp gibi aydınların Dârülfünûn'da görev almaları, eğitimin hem düzenli ve planlı bir şekilde ele alınmasına hem de millî hedeflere uygun olarak şekillendirilmesine öncülük etmiştir. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin Genel Merkezi üyelerinden biri olarak Dârülfünûn'daki varlığını yalnızca akademik anlamda değil, aynı zamanda siyasal bir strateji olarak da önemli kılmaktadır. Ziya Gökalp'in Dârülfünûn'daki varlığı, sadece dönemin akademik ortamını değil, sonraki yıllarda da etkili olan birçok önemli değişikliğe zemin hazırlamıştır. Ziya Gökalp, Dârülfünûn'un akademik bağımsızlığına ve düşünce özgürlüğüne derin bir saygı duymuş, bu ilkelerin kurumsal yapıya entegre edilmesi için çaba göstermiştir. Ayrıca, Dârülfünûn'un eğitime bir sistematik yaklaşım getirmiş ve millî bir amacın bu eğitim modeline entegre edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bilimsel araştırmanın, ülkenin gerçeklerini ortaya çıkarmada kritik bir rol oynadığını belirterek, Dârülfünûn'un en önemli görevlerinden birinin de araştırma yapma olduğuna dikkat çekmiştir. Millî kültürün gelişmesinin Edebiyat Fakültesi'nde şekilleneceğine inanan Gökalp, bu fakültenin güçlendirilmesi için önemli adımlar atmıştır. Edebiyat Fakültesi, onun üniversite anlayışının ve kültür perspektifinin temellerini attığı ana kurumsal yapı olmuştur. Dârülfünûn'un bilimsel yayınları, fakülte dergileri ve ders kitaplarının yayımlanmasına da önemli katkılar sağlayan Ziya Gökalp, aynı zamanda birçok gencin Avrupa'da lisansüstü eğitim görmesi için de destek olmuştur. Ziya Gökalp'in Dârülfünûn'daki çalışmaları, sadece akademik değil, toplumsal ve kültürel dönüşüm açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Onun düşünsel katkıları, Türk eğitim sisteminin şekillenmesinde ve özellikle

32 Hamit Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları* (İstanbul: Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 1993), 160-63, 171-73, 176-84, 195-196.

üniversite düzeyindeki gelişmelerde uzun vadeli etkiler oluşturmuştur.³³ Ziya Gökalp'in Dârülfünun'daki faaliyetleri, yalnızca bir akademisyen kimliğiyle sınırlı kalmayıp millî eğitim anlayışının inşasına, düşünce özgürlüğünün yerleşmesine ve üniversitenin bilimsel ve kültürel dönüşüm merkezi hâline gelmesine öncülük etmiştir.

Ülkenin içinde bulunduğu mütareke dönemi Dârülfünun'u da derinden etkilemiştir. I. Dünya Savaşı'na katılan Dârülfünun öğrencilerinden sağ kalanlar, savaşın yarattığı ağır travmalarla okula geri dönmüş; savaşın fiziki ve psikolojik izlerini üzerlerinde taşımışlardır. Bu gençler, cephede edindikleri acı tecrübelerle sarsılmış, aynı zamanda inandıkları birçok değerın çöktüğünü görerek umutsuzluk içine düşmüşlerdir. Ancak bu karanlık atmosfer uzun sürmemiş; öğrenciler zamanla yaşadıkları hayal kırıklıklarını örgütlü bir bilinçlenmeye dönüştürmüştür. Bu uyanışın en önemli göstergelerinden biri, İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından ele geçirilmesi sonrasında ortaya konulan tepkidir. İşgale karşı duyulan öfke, Dârülfünun gençliği ile Türk Ocağı'nın 19 Mayıs 1919'da Fatih'te düzenlediği ortak protesto mitinginde somutlaşmıştır. Bu gösteride hem öğretim üyeleri hem de öğrenciler bir araya gelmiş, öğrenciler "İzmir Kalbimizdir" yazılı dövizlerle tepkilerini ifade etmişlerdir. Bu etkinlik, Dârülfünun'un yalnızca bir eğitim kurumu olmanın ötesinde, dönemin toplumsal ve siyasal hareketliliği içinde etkin bir rol oynadığını da açıkça ortaya koymuştur. Böylece Dârülfünun, Millî Mücadele'nin entelektüel ve gençlik ayağını temsil eden önemli bir aktöre dönüşmüştür.³⁴ Mütareke döneminde yaşanan toplumsal sarsıntılar karşısında Dârülfünun, yalnızca bir eğitim kurumu olmanın ötesine geçerek, Millî Mücadele'nin entelektüel ve gençlik tabanlı direnişinde etkin bir rol üstlenmiş; öğrencileriyle birlikte toplumsal bilinç ve milli duruşun simgesi hâline gelmiştir.

Dârülfünunda görev yapan farklı görüş ve düşüncede olan hocalar da olmuştur. Hocalar arasında yer alan ve dönemin Maarif Nazırı olan Rıza Tevfik, Ali Kemal, Cenab Şehabettin gibi isimler, Millî Mücadele'ye karşı olumsuz bir tutum sergilemişlerdir. Bu kişiler, konferanslarında ve gazetelerde yayımladıkları yazılarla karşıt görüşlerini açıkça ifade etmeye devam etmişlerdir. Özellikle Ali Kemal, Türk halkının bağımsızlık mücadelesine uygun olmadığı ve büyük güçler tarafından yönetilmeleri gerektiğini savunmuş, bu görüşü öğrenciler arasında

33 Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, 2. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), 101-2; Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", 15-16.

34 Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", 41; Fatih Özteke, "Vatan Yahut Darülfünun", içinde *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-III*, ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan ve Gözde Sunal (İstanbul: Gece Kitaplığı, 2021), 72.

büyük tepki toplamış ve ona “Artin Kemal” lakabı verilmiştir.³⁵ Ali Kemal’in halk iradesine karşı çıkan söylemleri, öğrenciler nezdinde büyük tepkiyle karşılanarak toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Rıza Tevfik’in bir konferansında, Fuzuli’nin Türk olmadığı ve Acem kökenli olduğu yönündeki açıklamaları, milli duyguların yoğun olduğu bir dönemde büyük tartışmalara yol açmıştır. Bu olayın ardından, Dârülfünûn öğrencileri, Ali Kemal, Rıza Tevfik, Cenab Şehabettin, Hüseyin Daniş ve Barsamyan’ın görevlerinden istifa etmelerini talep ederek protestolar düzenlemişlerdir. Protestolar sonucunda, 4 Nisan 1922 tarihinde Edebiyat Fakültesi Reisi Ismayıl Hakkı (Baltacıoğlu) başkanlığında yapılan toplantıda, Cenab Şehabettin ve Ali Kemal’in öğretim üyeliğine devam etmeleri, Hüseyin Daniş ve Rıza Tevfik’in daha önce istifa etmeleri nedeniyle suçlarını kabul ettikleri için görevlerinden ayrılmalari kararlaştırılmıştır. Barsamyan’ın ise durumunun ilerleyen zamanlarda tekrar incelenmesine karar verilmiştir.³⁶ Alınan kararlar sonrasında, öğrencilerin protestoları büyümüş ve tüm okula yayılmıştır. Öğrenciler dersleri boykot edince, 12 Nisan 1922’de Dârülfünûn geçici olarak kapatılmıştır. 18 Mayıs’ta öğretime yeniden başlanmış, ancak 20 Mayıs’ta Ali Kemal’e yönelik gerçekleşen yumurtalı saldırının ardından dersler süresiz olarak durdurulmuştur. Yaşanan olayların sonucunda, protestolara neden olan öğretim üyelerinin görevden alınmasına karar verilmiştir. Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasının ardından, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu dönemde, Dârülfünûn Emimi Besim Ömer Paşa, 9 Eylül 1922’de İzmir’in kurtuluşunu kutlamak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne telgraf göndermiştir. Ankara Hükümeti ile Dârülfünûn arasındaki iş birliği devam etmiş ve Mustafa Kemal ile İsmet Paşa’ya fahri müderrislik unvanı verilmiştir. Mustafa Kemal, Dârülfünûn’a teşekkür ederek yazısında “Türkiye Dârülfünûnu” ifadesini kullanmıştır. 1924’te bakanlıkların İstanbul’dan Ankara’ya taşınmasının ardından, Dârülfünûn’a Beyazıt’taki Harbiye Nazırlığı binası tahsis edilmiştir. Aynı yıl, 21 Nisan’da çıkarılan yasa ile Dârülfünûn’a tüzel kişilik verilmiş ve İstanbul Dârülfünûnu adı altında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren okulda “fakülte” terimi kullanılmaya başlanmış ve hukuk, edebiyat, fen ve ilahiyat fakültelerinin yanı sıra beşinci bir fakülte de kurulmuştur.³⁷ Dârülfünûn’da milli duygulara aykırı söylemler ve Millî Mücadele karşıtı tutumlar, öğrenci protestolarına ve ders boykotlarına yol açarak kurumun geçici olarak kapanmasına neden olmuştur. Bu süreç, Dârülfünûn’un toplumsal ve siyasal duyarlılıklarla şekillenen bir dönüşüm yaşamasına zemin hazırlamış, Cumhuriyet’in ilanıyla

35 İhsanoğlu, *Fenler Evi Darülfünun: Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi*, 194-194.

36 Özteke, “Vatan Yahut Dârülfünûn”, 85-88.

37 Özgür Türkoğlu, “Dârülfünûn’dan İstanbul Üniversitesine: Osmanlı’da İlk Üniversitenin Tarihçesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 12/3 (2023), 1759; Şimşek, “Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi”, 147-148.

birlikte kurumsal yapısında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiş ve modern üniversite anlayışına geçişin temelleri atılmıştır.

Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti ile Dârülfünun arasında başlangıçta var olan güçlü ilişki, Atatürk'ün reformlarının uygulanmaya başlanmasıyla değişmiştir. Dârülfünun, hükümetin kültürel ve siyasi reformlarını tam anlamıyla benimsememiştir. Halifeliğin kaldırılmasından önce, Mustafa Kemal İzmir'de Dârülfünun Rektörü İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Edebiyat Fakültesi Dekanı Fuat (Köprülü) ve Hukuk Fakültesi Dekanı Hasan Tahsin (Aynizade) ile 'Terbiye milli mi, dini mi olmalı?' sorusunu tartışmıştır. Baltacıoğlu olumlu bir görüş belirtirken, harf inkılabı ve Türk Tarih Tezi gibi bazı konularda Dârülfünun, hükümetle aynı görüşte olmamıştır.³⁸ Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti ile Dârülfünun arasındaki olumlu ilişkiler, Atatürk'ün reformlarına kurumun yeterince uyum sağlayamaması nedeniyle zamanla zayıflamış; özellikle kültürel dönüşüm ve inkılaplar konusunda fikir ayrılıkları belirginleşmiştir.

1933 yılında, siyasi inkılaplara karşı duyarsız kaldığı gerekçesiyle Dârülfünun kapatılmıştır. Bu gelişme, eğitim sisteminde köklü bir değişimi tetiklemiş ve yeni bir üniversite yapısının oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Yeni kurulan üniversite, millilik ve inkılapçılık ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmiş, toplumsal ve kültürel dönüşüm sürecine uyum sağlamak amacıyla modern bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Bu reform, eğitimdeki çağdaşlaşma çabalarını ve ulusal kimlik oluşturma sürecini destekleyen önemli bir adım olmuştur.³⁹ 1933'te Dârülfünun'un kapatılması, eğitim sisteminde köklü değişimlere yol açmış ve yeni üniversite yapısının, millilik ve inkılapçılık ilkeleri doğrultusunda modern bir eğitim anlayışıyla şekillendirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu reform, toplumsal ve kültürel dönüşümü desteklemiştir.

Dârülfünun, reformlara karşı gösterdiği direnç nedeniyle, 1933 yılında kapatılarak İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, aynı zamanda kültürel devrimin bir adımı olarak görülmüştür.

II.III. Dârülfünun'un Kadınların Eğitime Katılımına ve Karma Eğitime Etkisi

İnas Dârülfünunu, II. Meşrutiyet'in ardından başlatılan modernleşme hareketinin önemli bir parçası olarak kadının toplumsal hayata katılımı ve nesillerin hem biyolojik hem de kültürel olarak yeniden üretilmesinde kritik bir rol oynayacak annelerin,

38 İhsanoğlu, *Fenler Evi Darülfünun: Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi*, 216-17.

39 İhsanoğlu, "Dârülfünun", 5.

çağdaş eğitim yöntemleriyle donanmış bir şekilde eğitim alması gerektiği anlayışı doğrultusunda kurulmuştur⁴⁰ İnas Dârülfünûnu, II. Meşrutiyet'in modernleşme hareketinin bir parçası olarak kadınların toplumsal hayata katılımını ve çağdaş eğitim almasını hedefleyen bir kurum olarak kurulmuştur.

Kadınlar için kurulan İnas Dârülfünûnu'nun, hem toplumsal şartların hem de kadınların verdiği mücadelenin bir sonucu olarak açılmıştır. Kadınların toplumsal hayatta daha fazla yer almasını isteyen bir düşünsel akımın desteğiyle bu adım başarıya ulaşmıştır. Tanzimat döneminde başlayan eğitimdeki reformlar, II. Meşrutiyet ile birlikte kadınlar için okulların artmasına yol açmış ve kadın öğretmen açığının ortaya çıkması, eğitimdeki nesnel bir ihtiyacı oluşturmuştur. Ayrıca, Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınların dergiler ve örgütlerle öğrenim hakkı kazanma mücadelesi vermesi, bu sürecin önemli bir parçası olmuştur.⁴¹ İnas Dârülfünûnun kurulmasını, kadınların toplumsal hayatta yer almasını destekleyen reformların ve kadınların eğitim mücadelesinin bir sonucu olduğu şeklinde açıklayabiliriz.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin bir parçası olarak, 1858 yılında Kız Rüştîyeleri açılmış ve 1870'te kurulan Darülmualimat, kız öğrencilerin ileri düzeyde eğitim almasına imkân tanımıştır. Dârülfünûn nizamnamesinde, kız öğrencilerin okula kabul edilmesini engelleyen herhangi bir maddeye rastlanmamaktadır. Ayrıca, bu durumu yasaklayan herhangi bir hukuki düzenleme de bulunmamaktadır.⁴² Kurumun tarihçesine bakıldığında, 1908 yılında Seniha Nezahat adlı bir kadının 'Hanımlara Mahsus Bir Dârülfünûn' başlıklı makalesinde, kadınlara ekonomi, sağlık bilgisi ve ev yönetimi gibi alanlarda eğitim verilmesi gerektiğini savunduğu görülmektedir.⁴³ Osmanlı'da modernleşme süreciyle birlikte, kızların eğitim alması teşvik edilmiş ve 1908'deki Seniha Nezahat tarafından yazılan makale, kadınlar için özel bir Dârülfünûn kurulmasını önererek, kadınların eğitimi konusunda önemli bir adım atılmasını sağlamıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemi sırasında bazı şehirlerde beş yıllık kadın öğretmen okulları açılmıştır. 1913 yılında, bu okullar idadi ve sultani adlarını alarak lise seviyesine çıkarılmıştır.⁴⁴ Buna paralel olarak, kadın öğretmen eksikliği de ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet dönemi, kadınlara haklarını savunma adına yeni fırsatlar oluşturmuş, kadın dergileri ve cemiyetleri, özellikle eğitim, sosyal ve

40 Baskın, "İkinci Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Dârülfünûnu", 91.

41 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 2. bs (İstanbul: Metis, 1996), 46.

42 İhsanoğlu, *Fenler Evi Dârülfünûn: Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi*, 165-166.

43 İhsanoğlu, *Fenler Evi Dârülfünûn: Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi*, 166.

44 Ali Arslan ve Özlem Akpınar, "İnas Darülfünunu (1914-1921)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2005): 226.

siyasi hakların kazanılması için büyük bir çaba harcamıştır.⁴⁵ Kadınlara yönelik Dârülfünun kurulması için kamuoyunda artan taleplerin ardından, 7 Şubat 1914'te Dârülfünun'da serbest dersler verilmeye başlanmıştır. Bu gelişme, kadınların eğitim hakkı konusunda toplumsal taleplere yanıt niteliği taşımaktadır.⁴⁶ İnas Dârülfünun'a başvuru yapabilmek için, adayların Darülmuallimat, İnas İdadisi ya da Sultanisinden mezun olmaları gerekiyordu. Ayrıca, sınavsız kayıt yaptırmak ya da özel eğitim alarak başvurmak isteyenlerden, belirli sınavlarda başarılı olmaları talep edilmiştir. Kayıt için aranan diğer şartlar ise, başvuranın 16 ile 25 yaş arasında olması ve Tezkere-i Osmanî ve Aşî Şahadetnamesi gibi belgeleri ibraz etmesidir.⁴⁷ Meşrutiyet dönemi, kadınların eğitimine dair önemli adımlar atılmasına ve kadınların eğitim hakkı için toplumsal taleplerin artmasına zemin hazırlamıştır. 1914'te Dârülfünun'da serbest dersler verilmeye başlanmış, kadınların eğitimi konusunda somut ilerlemeler kaydedilmiştir.

İnas Dârülfünunu açılması sonrasında yeni bir adım daha atılmış ve 1919 yılında, İnas Dârülfünun, erkeklerin eğitim aldığı Dârülfünunla birleşmiştir. Bu birleşmeyi, Eğitim Bakanı Ali Kemal Bey, hazineyi daha verimli kullanmak amacıyla gerçekleştirmiştir. Ancak, muhafazakâr çevreler bu birleşmeden rahatsız olmuş ve konuya dair çeşitli tartışmalar başlamıştır. Şeyhülislamlık makamına kadar ulaşan bu tartışmalarda, birleşmenin İslam'a uygun olduğu kabul edilmiş olsa da, tartışmalar sona ermemiş devam etmiştir. Dönemin Sadrazamı Damat Ferit Paşa, okulu ziyaret ederek, kız ve erkek öğrencilerin ayrı derslerde eğitim aldıklarını ve iddia edilenin aksine 'diz dize' oturmadıklarını tespit etmiştir.⁴⁸ 1918-1919 eğitim yılında, kız öğrenciler, kendilerine sunulan derslerin erkek öğrencilere sunulan derslerden daha az olduğunu belirterek Maarif Nezareti'ne başvurmuşlardır. Sonrasında, kendi derslerini boykot edip erkek öğrencilerin derslerine katılmaya başlamışlardır. Bu durum, Şeyhülislam tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. 16 Eylül 1921'e kadar devam eden karma ders uygulaması, Dârülfünun Divanı'nın aldığı bir kararla son bulmuş ve İnas Dârülfünunu kapatılmıştır.⁴⁹

1914 yılında kurulan İnas Dârülfünunu, kadınların yükseköğretime erişim hakkını tanıyan önemli bir adım olmuştur. Bu kurum, kadınların akademik eğitimde

45 Baskın, "İkinci Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Dârülfünunu", 91.

46 Osman Ergin, *Osman Ergin; Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, c.2, s.157-158, c. 2* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1287-89.

47 Baskın, "İkinci Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Dârülfünunu", 93.

48 Ekmeleddin, *Fenler Evi Dârülfünun: Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi*, 170-171.

49 Baskın, "İkinci Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Dârülfünunu", 106; Şimşek, "Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi", 146-147; Türkoğlu, "Dârülfünun'dan İstanbul Üniversitesine: Osmanlı'da İlk Üniversitenin Tarihçesi", 1758.

fırsat eşitliği sağlanması için önemli bir zemin olmuştur. 1921 itibarıyla ise karma eğitime geçilerek, erkek ve kadın öğrencilerin birlikte eğitim alacağı bir sistem benimsenmiştir. Bu dönüşüm, kadınların eğitim hayatındaki yerinin güçlenmesinin yanı sıra, toplumsal yapının modernleşmesine de önemli katkılar sağlamıştır.⁵⁰ 1914'te kurulan İnâs Dârülfünûn, kadınların yükseköğretime erişimini sağlayarak eğitimde fırsat eşitliği sunmuş, 1921'deki karma eğitimle toplumsal modernleşmeye katkı sağlamıştır.

III. Dârülfünun'un Kültürel Etkileri

Dârülfünun, özellikle Edebiyat Fakültesi bünyesinde yürütülen çalışmalarla dil, tarih ve edebiyat alanlarında modern Türk kültürünün şekillenmesinde kilit bir rol üstlenmiştir. Bu kurum, akademik araştırmalar ve entelektüel üretim yoluyla milli kimliğin inşasına katkıda bulunmuş, kültürel dönüşüm süreçlerinde etkin bir aktör olmuştur. Edebiyat Fakültesi, tarihsel mirasın yeniden yorumlanmasını sağlarken, aynı zamanda çağdaş Türk edebiyatı ve dil bilincinin gelişimine öncülük etmiş, akademik ve entelektüel sahada ulus inşasının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda Dârülfünun, sadece bir yükseköğretim kurumu değil, aynı zamanda modernleşme sürecinin düşünsel altyapısını şekillendiren bir kültürel üretim merkezi olarak işlev görmüştür.⁵¹

Dârülfünûn adıyla kurulan Osmanlı Üniversitesi, Şark-İslam-Medrese geleneğiyle şekillenmiş ve kurulduğu dönemde Avrupa üniversitelerinin idealist yapılarını benimsemiştir. Dolayısıyla da bu yüzden liberal ve hümanist bir karakter taşımaktadır. Ancak, Osmanlı'nın materyalist ve pozitivist akımları üniversitede etkili olamamıştı. Edebiyat Fakültesi, dil, tarih, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda önemli bir merkez haline gelirken, pozitivist yakını isimler genellikle görev almamıştır. Salih Zeki ve Babanzâde Ahmet Naim gibi isimler ise üniversitenin yönetiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Dönemin önemli dergileri İçtihad, Sırat-ı Müstakim ve Türk Yurdu'nun yazarları arasında Dârülfünûn'da görev yapan birçok isim bulunmuş ve özellikle Türk Yurdu dergisinin kurucularından çoğu üniversitede öğretim üyeliği yapmıştır.⁵²

1933 Üniversite Reformu sonrasında Türkiye'ye gelen Alman akademisyenler, beşerî bilimler alanında köklü değişimlere öncülük etmiş ve akademik yapıya hümanist bir perspektif kazandırmıştır. Bu dönemde, klasik Batı düşüncesi ve filolojiye dayalı bir entelektüel yaklaşım benimsenmiş, akademik dünyada evrenselci

50 İhsanoğlu, "Dârülfünun", 4.

51 Demirtaş, "Dârülfünundan Üniversiteye: Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)", 3.

52 Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları* (Lotus Yayınları, 2007).

ve disiplinler arası bir anlayış gelişmiştir. Bu süreç, Türk akademisinin bilimsel ve kültürel dönüşümünde önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilmiş ve “Türk Hümanizması” ya da “Türk Rönesansı” olarak adlandırılmıştır. Söz konusu dönem, yalnızca üniversitelerin akademik yapılanmasını değil, aynı zamanda Türkiye’deki entelektüel iklimi de derinden etkilemiş; edebiyat, sanat ve felsefe alanlarında yeni düşünce akımlarının doğmasına zemin hazırlamıştır.⁵³ Hocaların bireysel olarak yazdığı eserler, sadece akademik değil; aynı zamanda halkın anlayabileceği eserlerdir. Mesela, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun eğitim-sanat başta olmak üzere 130’dan fazla eseri vardır.⁵⁴ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, “Kur’an” adlı bir meal ve Büyük Tefsir adlı önemli bir tefsir çalışmasına sahiptir. Ancak, bu tefsirin yalnızca ilk cildi yayımlanmış olup, “*Allah Nedir*” başlığını taşımaktadır. 1957’de “Kur’an” ismiyle yayımladığı meal, dönemin önemli eleştirilerine maruz kalmıştır. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarından Şerafettin Yaltkaya ve Rıfat Bilge tarafından hazırlanan *Keşfü’z-Zünun ve Zeyli*, günümüzde akademik çevreler tarafından başvuru kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Mehmet Ali Aynî, yalnızca felsefe alanında değil, aynı zamanda tasavvuf konusundaki görüşleriyle de dikkat çeken bir isimdir. *Tasavvuf Tarihi* adlı eseri, alanındaki önemli kaynaklardan biri kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra Türk Azizleri başlığı altında, İsmail Hakkı Bursevî, Hacı Bayram Velî, Muallim-i Sâni Fârâbi ve Abdulkadir Geylânî gibi isimler üzerine kaleme aldığı çalışmaları da büyük öneme sahiptir. Ayrıca, tasavvuf konusuna ilişkin bir diğer eseri olan *Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim* de dikkat çeken çalışmalarından biridir. Aynî’nin önemli eserleri arasında *Türk Ahlakçıları*, *Türk Mantıkçıları* ve *Dârülfünun Tarihi* de yer almaktadır. Türk edebiyatı alanında M. Fuad Köprülü’nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* ve *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmaları, alanın en kıymetli kaynakları arasında gösterilmektedir. Bunun yanı sıra, Hilmi Ömer, Yusuf Ziya, Hüseyin Avni ve Şekip Tunç gibi birçok akademisyenin de bu alanda önemli eserleri bulunmaktadır. Ayrıca, bu isimlerin bir kısmı, Fransızca ve İngilizce gibi yabancı dillerde de çeşitli yayınlar yapmıştır.⁵⁵ İzmirli İsmail Hakkı’nın 1925 yılında yayınladığı *Maânî-i Kur’ân* adlı tercümesi, Türkçe Kur’an çevirilerinin öncüsüdür ve geniş kabul görmüştür. Bu eser, halkın dini doğrudan anlamasına hizmet etmiştir.⁵⁶

1933 Üniversite Reformu sonrasında Türkiye’ye gelen Alman akademisyenler, Türk akademik dünyasında köklü bir dönüşüm başlatmış ve beşerî bilimler alanında

53 Demirtaş, “Dârülfünundan Üniversiteye: Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)”, 240.

54 Başkurt Başkurt, “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Ahlak Anlayışı” (Cumhuriyetin Kuruluşunun 80. Yılı Paneli, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: İstanbul Üniversitesi, 2003), 34-39.

55 Aydar, “Dârülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları”, 2006, 31-32.

56 Hidayet Aydar, *Kur’an-ı Kerim’in Tercümesi Meselesi, İstanbul 1996, 119*. (İstanbul: Kur’an Okulu Yayıncılık, 1996), 119.

hümanist bir perspektif benimsenmiştir. Bu dönemde, Batı düşüncesi ve filoloji temelli bir anlayış geliştirilmiş, entelektüel iklimde büyük bir yenilik yaşanmıştır. Bu değişim, Türk akademisinin evrenselci bir yaklaşıma evrilmesini sağlamış ve edebiyat, sanat ve felsefe gibi alanlarda yeni düşünce akımlarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin entelektüel ve kültürel dönüşümünde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

III.I. Dârülfünûn Osmanlı'da Bilim ve Felsefenin Gelişimine Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'ya yönelme ve halkın eğitim ihtiyaçlarına yönelik bir arayışın sonucu olarak, Dârülfünûn'un kurulma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu girişim, özellikle dinî ilimlerden farklı olarak, pozitif bilimler temelinde bir eğitim verme amacını taşımıştır. Osmanlı bu yaklaşımla toplumunun modern bilimlerle tanışmasını ve Batı'nın bilimsel anlayışını içselleştirmesini sağlamayı hedeflemiştir.⁵⁷

Tanzimat'a kadar Osmanlı eğitim sistemi, büyük ölçüde gayrimüslim cemaatlerin ve medreselerin kontrolü altında şekillenmiştir. Enderun dışında kalan mahalle mektepleri ve gayrimüslim cemaat okulları, her grubun kendi dinî kurallarını öğrettiği, devletin doğrudan müdahalesinden uzak kurumlar olarak faaliyet göstermiştir. Ancak Tanzimat ile devlet, eğitim alanına doğrudan müdahale etmeye başlamış; bu müdahale, başlangıçta askerî ihtiyaçlar üzerinden meşrulaştırılmıştır. Mühendislik, tıp ve harp okullarının açılması toplumda büyük bir dirençle karşılanmamış; çünkü bu kurumlar, reformun güvenlikle ilişkilendirildiği alanlara yönelik olmuştur. Zamanla eğitim, sadece askerî değil, sivil ihtiyaçları da karşılamaya yönelik planlanmaya başlanmış; bu durum, Osmanlı eğitim sisteminde köklü bir dönüşümün başlangıcı olarak da görülmüştür. Devletin kurduğu karma ve laik yapıda tasarlanan yeni okullar, geleneksel yapıları sarsmış, özellikle cemaat liderleri bu gelişmelere açık tepki göstermiştir. Modern eğitim kurumları karşısında medrese ve ulema sınıfı da etkilerini yavaş yavaş kaybetmiş, eğitim sisteminin dışına itilmiştir.⁵⁸ Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı eğitim sistemi, devletin müdahalesiyle dönüşüm sürecine girmiştir. İlk olarak askerî ihtiyaçlara yönelik kurulan yeni okullar, zamanla sivil alanlara da yayılmış ve geleneksel eğitim yapıları zayıflamıştır. Bu süreçte medrese ve ulema sınıfının etkisi azalmış ve modern eğitim sistemi güç kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki arayışları, Batı'nın bilim, kültür ve teknolojisindeki ilerlemeleri takip edebilmek için çeşitli reformların

57 İhsanoğlu, "Dârülfünûn", 1.

58 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008): 15.

gerçekleştirilmesine ve Batı tarzı eğitim kurumlarının kurulmasına sebep olmuştur. Bu süreç, özellikle Tanzimat dönemiyle hız kazanmış ve felsefe, Osmanlı eğitim sisteminde daha görünür hale gelmiştir. Başlangıçta geleneksel eğitim anlayışı sürdürülse de Osmanlı medreselerinde felsefeye karşı bir mesafe olduğu, yerine “hikmet” kavramının kullanıldığı görülmüştür. Ancak, Batı’ndan yapılan çeviriler ve yeni eğitim kurumlarıyla, Batı felsefesi ile tanışma imkânı doğmuş ve felsefi çalışmalar, Darülfünun’un açılmasıyla kurumsal bir boyut kazanmıştır. Darülfünun’da okutulan felsefe dersleri, öğretim üyelerinin yaptığı çevirilerle şekillenmiş, bu durum ders içeriklerinin değişmesine yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde, felsefe dersleri müfredatlara entegre edilmiş; ders kitapları yayımlanmış ve öğretmen eksiklikleri giderilmek için okuma kitapları basılmıştır. Darülfünun, üniversiteye dönüştürülerek, Cumhuriyet’in bilimsel devrimlerine uygun bir eğitim anlayışıyla yeniden yapılandırılmıştır.⁵⁹

Dârülfünunda felsefe eğitimine önem verilmekle birlikte; fizik, kimya ve doğa bilimleri gibi alanlarda halka açık dersler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu uygulama, yalnızca elit bir kesime yönelik değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerine de bilimsel bilgi sunma amacını taşımaktadır. Bu girişim, bilimin yayılmasını ve toplumsal bilincin artmasını sağlayarak, halkın bilimsel düşünceye erişimini teşvik etmiştir. Programlarda, geleneksel Doğu ilimlerinin temeli olan Arapça ve Farsça gibi dillerin yanı sıra, Batı kültürünün etkisini yansıtan Fransızca ve Latince gibi Batı dillerine de yer verilmiştir. Bu uygulama, Doğu ile Batı arasındaki kültürel etkileşimi ve sentezi teşvik eden bir eğitim stratejisinin parçası olarak değerlendirilmiştir. Böylece hem geleneksel bilgiyi hem de Batı düşüncesini bir arada sunarak, öğrencilerin geniş bir entelektüel perspektif geliştirmeleri sağlanmıştır.⁶⁰ Bu süreç, Osmanlı eğitim sisteminin Batı ile entegrasyonunun bir yansıması olarak felsefe ve bilim alanlarında önemli bir dönüşüm geçirmesini sağlamıştır. Tanzimat dönemiyle başlayan değişim, Darülfünun’un açılması ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte kurumsal ve sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Böylece, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde Batı tarzı eğitim, modernleşme hareketlerinin temel taşlarını oluşturmuştur.

Bu gelişmelere paralel olarak 1869’da çıkarılan Nizamname ile Batı tarzı üniversite modeli önerilmiş, ancak bu modelin uygulanması ancak 1900 yılında, Dârülfünun-u Şahane adıyla hayata geçebilmiştir. Dârülfünun, dört ana dalda eğitim vermeyi öngören bir yapıya sahiptir. Bu ana dallar: Dinî ilimler (Ulum-ı Aliye-i Dinîye), matematiksel ve doğal bilimler (Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye) ve edebiyat (Edebiyat Fakültesi) olarak sıralanmaktadır. Bu eğitim yapısı, Osmanlı

59 H. Tolga, “Darülfünun’dan İstanbul Üniversitesi’ne Felsefe Öğreniminin Yapılandırılması”, 75.

60 İhsanoğlu, “Dârülfünun”, 2.

eğitim sistemine Batı tarzı bilimsel yöntemleri entegre etmeye yönelik bir adım olarak, toplumsal yapıda büyük bir değişim meydana getirmiştir.⁶¹

Toplumun bilimsel ve kültürel yapısını şekillendiren Paris kaynaklı kitaplar arasında, özellikle pozitivist felsefeye ait önemli eserler de bulunmaktaydı. Bu eserler, bilimsel düşüncenin ve mantıklı analiz yöntemlerinin güçlendirilmesini amaçlayan bir entelektüel yönelim olarak dikkati çekmiştir. Ayrıca, fizik laboratuvarının kurulumuna yönelik olarak, modern bilimsel araştırmalar için gerekli ekipmanlar da yurtdışından getirilmiştir. Bu, bilimsel eğitimin altyapısının güçlendirilmesi ve çağdaş bilimsel yöntemlerin benimsenmesi adına önemli bir adım olmuştur.⁶²

Üniversite, sekülerleşme sürecinde önemli bir dönüşüm geçirmiş; bilgi üretiminde doğaüstü ve metafizik yaklaşımlar yerine bilimsel yöntem ve akılcı düşüncüyü merkeze alan bir paradigma benimsemiştir. Akademik yapı, eleştirel düşüncüyü teşvik eden, deney ve gözleme dayalı bilgiyi esas alan bir anlayış doğrultusunda evrilmiş, bilimsel disiplinlerin kurumsallaşmasına öncülük etmiştir. Bu süreç, üniversitenin sadece eğitim ve araştırma kurumu olmanın ötesine geçerek toplumsal modernleşme ve rasyonelleşmenin temel aktörlerinden biri haline gelmesini sağlamış; bilimsel bilginin rehberliğinde ilerleyen bir entelektüel geleneğin oluşmasına katkıda bulunmuştur.⁶³ Üniversite, sekülerleşme sürecinde bilimsel yöntem ve akılcı düşüncüyü benimseyerek dönüşüm geçirmiş ve eleştirel düşüncüyü, deney ve gözlemi esas alan bir yapıya kavuşmuştur. Bu değişim, üniversitenin toplumsal modernleşmenin ve rasyonelleşmenin önemli bir aktörü haline gelmesini sağlamış, bilimsel bilgiye dayalı bir entelektüel gelenek oluşturmuştur.

III.II. Dârülfünûn'un Aydın ve Entelektüel Sınıfa Etkisi

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, modernleşme çabalarının bir parçası olarak aydın ve entelektüel sınıfın yetişmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda eğitim kurumlarında önemli yapısal değişikliklere gidilmiştir. 1912 yılında Maarif Nezareti, Dârülfünûn'dan yeni bir eğitim programı oluşturmasını talep etmiştir. O dönemde okul bünyesinde İlahiyat ve Edebiyat şubeleri bulunmaktaydı. Yapılan düzenlemeyle Edebiyat Şubesi; tarih-coğrafya, lisan ve felsefe olmak üzere üç ayrı bölüme ayrılmıştır. Bu bölünme, öğrencilerin daha özel alanlarda bilgi edinmesini ve düşünsel derinlik kazanmasını hedeflemiştir. Özellikle felsefe bölümüne Arap felsefesi, arkeoloji ve sosyoloji derslerinin eklenmesi, dönemin entelektüel

61 Ergin, *Osman Ergin; Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, c.2, s.157-158, 2:1209-16.*

62 İhsanoğlu, "Dârülfünun", 2.

63 Demirtaş, "Dârülfünundan Üniversiteye: Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)", 36.

ihtiyaçlarına uygun bir eğitim anlayışının benimsendiğini göstermektedir. Ayrıca öğrencilere ders seçme hakkı tanınarak bireysel ilgi ve yeteneklerin geliştirilmesine olanak sağlanmıştır. Zorunlu derslerin yanı sıra, öğrenciler diğer bölümlerden dört saatlik ek ders alma fırsatına da sahip olmuştur.⁶⁴ Bu reformlar, sadece bilgi aktarımını değil, aynı zamanda eleştirel düşünceyi ve çok yönlü entelektüel gelişimi destekleyerek modern Osmanlı aydınının yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişte Darülfünunun önemli etkileri olmuştur. Gerek Osmanlı'da gerekse Cumhuriyet döneminde Türk siyasi tarihinde üniversitelerde büyük çalkantılar yaşanmıştır. Üniversite, zamanla yalnızca bir yükseköğretim kurumu olmanın ötesine geçmiş ve siyasi rekabetin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu durumun en belirgin yansımalarından biri, 1933 Üniversite Reformu ile başlayan ve özellikle 1940'lı yıllarda, 1960 ve 1980 askerî müdahaleleri sonrasında da devam eden tasfiye süreçlerinde görülmektedir. Üniversiteler, bu dönemlerde yalnızca akademik yapılar değil, aynı zamanda ideolojik ve politik kadroların şekillendiği alanlar olarak da işlev görmüştür. Öte yandan, eğitim seviyesi, Türkiye'de siyasal temsilde belirleyici bir faktör hâline gelmiş; milletvekili olma kriterleri arasında yükseköğrenim görmüş olmak giderek daha fazla önem kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu üniversite mezunlarından oluşmakta; bu kişiler ağırlıklı olarak hukuk, mühendislik ve tıp gibi alanlarda eğitim almış bulunmaktadır. Bu durum, üniversitenin yalnızca bireysel mesleki gelişimde değil, aynı zamanda siyasal elitin oluşumunda da merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir.⁶⁵

Tarihsel süreç incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal yapının, yöneten askerî sınıf ile yönetilen reâyâ olmak üzere iki ana gruba ayrıldığı görülmektedir. Osmanlı toplum yapısında toplumsal katmanlar, mülkiyet ilişkilerinden ziyade statü temelli olarak şekillenmiştir. Osmanlı toplum yapısında Batı'daki anlamıyla bir aristokrasi ya da kast sistemine rastlanmaz; makam ve mevkilerin dağıtımında bireysel yetenekler ve liyakat esas alınmıştır. Devletin seçkin sınıfı, askerî ve mülkî erkân ile ulemeden oluşmuştur. Ulema, merkezi yönetimden bağımsız bir konumda yer almakla birlikte, belirli ölçüde kurumsal özerkliğe sahip olmuştur. Enderun'da yetiştirilen yöneticiler devletin idarî işlerini yürütürken, medrese kökenli ilmiye mensupları ise toplumda yüksek bir statüye kavuşmuştur.⁶⁶

64 Arslan, *Dârülfünun'dan Üniversiteye*, 60.

65 Fethi Açıkel, "TBMM Milletvekili Veritabanı Oluşturulması ve Siyasal Seçkin/Milletvekilleri Profili", Bilimsel Araştırma Projeleri (Ankara: Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, 2009), acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5286/5933.doc.

66 Demirtaş, "Dârülfünundan Üniversiteye: Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)", 7.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, askeri, ilmi ve hukuki seçkinler ile saray çevresindeki idareciler, iktidarın temel unsurlarını oluşturmuştur. Padişah, merkezdeki otoritenin simgesiyken, bu seçkin çevrelerin etkileşimi üzerinden yönetim şekillenmiştir. Şerif Mardin, imparatorluğun teorik temelini, büyük ölçüde bu seçkinler arasındaki ilişkilerde bulmaktadır. Avrupa'daki devrimci hareketler ve karşıt gruplar arasındaki çatışmalarla kıyaslandığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda sınıf mücadelesi yerine, yönetici elitler arasındaki mücadeleler öne çıkmıştır. Osmanlı toplumunun yapısı, sınıf temelli bir tabakalaşmadan ziyade, Max Weber'in statü düzenine dayalı bir sistem üzerine inşa edilmiştir.⁶⁷ Weber, sınıfın ekonomik duruma bağlı olarak belirlendiğini, statü gruplarının ise yaşam tarzı ve sosyal onur anlayışına dayandığını savunur. Mülkiyet, statüyü tanımlayan tek faktör değildir; sahip olunan mal varlıkları, insanların aynı statü grubunda yer almasına engel olmayabilir.⁶⁸

Tarihimizde üniversite öğretim üyeleri, Max Weber'in "statü grubu" kavramıyla örtüşen bir toplumsal konuma sahip olmuştur. Belirli bir yaşam tarzını benimseyen, ortak bir dil, norm ve değerler etrafında şekillenen bu grup, toplum içinde ayrıcalıklı bir konum edinmiştir. Bu bağlamda, akademisyenler yalnızca bilgi üreten bireyler değil, aynı zamanda belirli bir kültürel sermayeye sahip, toplumsal yapının belirleyici unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Öğretim üyeleri, paylaştıkları dünya görüşü, yaşam tarzı, söylem ve değerler bütünüyle, Weberci perspektifte bir statü grubu niteliği taşımıştır. Akademik çevreler hem kendi iç dinamikleri hem de toplumla kurdukları ilişki çerçevesinde belirli normları ve etik ilkeleri içselleştirerek, entelektüel seçkinler arasında konumlanmıştır. Bu yönüyle üniversite mensupları, yalnızca akademik üretimin değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşüm süreçlerinin de aktörleri olarak görülmüştür.⁶⁹

Üniversite kadrolarının önemli bir kısmı, bürokratik ve askerî elitin çocukları arasından yetişmiş, bu durum kültürel sermayenin nesiller arası aktarımını mümkün kılmıştır. Eğitimli ve ayrıcalıklı bir azınlık, sahip olduğu entelektüel birikimi ve toplumsal statüyü doğrudan maddi miras yoluyla değil, ancak sosyal ve kültürel sermaye aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu süreç, belirli ailelerin çocuklarının toplumsal hayata daha avantajlı bir konumdan başlamasına olanak sağlamış, akademik ve mesleki ilerlemelerinde önemli bir ayrıcalık sunmuştur. Eğitim ve entelektüel donanımın bir miras unsuru olarak kuşaktan kuşağa devredilmesi,

67 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, 4. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 229; Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Servaj Var mıydı?", *TTK Belleten* 20/78 (1956): 237-46.

68 Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 277-82.

69 Demirtaş, "Dârülfünundan Üniversiteye: Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)", 4.

sosyal mobilitenin sınırlarını belirleyen temel faktörlerden biri haline gelmiş ve belirli grupların akademik ve bürokratik elit içinde sürekliliğini sağlamıştır.⁷⁰

IV. Dârülfünun'un Din Eğitime Etkileri

Sultan II. Abdülhamit tahta çıktığında, dönemin üç önemli yönetici sınıfı olan seyfiye, kalemiye ve ilmiye mensupları, yönetim karşısında birleşerek ona karşı bir tutum sergilemişlerdir. II. Abdülhamit'in iç politikadaki uygulamaları, bu güç birliğini zayıflatmayı ve merkezî otoriteyi pekiştirmeyi amaçlayan bir siyasal yönelimin parçası olarak görülmektedir. Padişahın, özellikle ulemaya yönelik derin bir güvensizlik içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Medreseler bu süreçte büyük ölçüde ihmal edilmiş ve ıslahata dönük somut politikalar geliştirilmemiştir. Dahası, medrese öğrencilerinin askerlikten muaf tutulması, bu kurumların zamanla askerlikten kaçınma aracı olarak işlev görmesine neden olmuştur.⁷¹

II. Abdülhamit dönemi, “ulema” sınıfı ile medreselerin sistemin merkezinden uzaklaştırıldığı, etkilerinin önemli ölçüde zayıflatıldığı bir dönemdir. Bu süreçte dini ilimler, geleneksel olarak görece bağımsız bir yapıya sahip olan medreselerde değil, siyasal otoritenin yönlendirmesi ve devletin sıkı denetimi altında faaliyet gösteren Dârülfünun çatısı altında şekillenmeye başlamıştır.⁷² II. Abdülhamid dönemi, ulema sınıfı ile medrese kurumlarının siyasal sistemin merkezinden uzaklaştırıldığı ve bu yapıların toplumsal ve entelektüel etkilerinin sınırlandırıldığı bir dönüşüm süreci olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte ulema, sistematik biçimde devlet yapısından dışlanmış. Önce eğitim alanında, özellikle ilköğretim kurumları ve Maarif Nezareti'nden uzaklaştırılmış; ardından hukuk alanında, modern Hukuk Fakültesi'nin kurulmasıyla etkisi azaltılmıştır. Son olarak ise din alanında, Dârülfünun bünyesinde Yüksek Din Bilimleri bölümünün açılmasıyla, geleneksel dinî otoritenin yerini modern eğitim anlayışına bırakması sağlanmıştır. Böylece, dini bilginin üretimi geleneksel yapılardan alınarak, doğrudan devlet kontrolündeki modern kurumlara aktarılmış ve bu yolla “resmî İslam” anlayışı yapılandırılmıştır. Devlet, kendi ideolojik çizgisine uygun ve padişaha bağlı din adamları yetiştirmeyi amaçlamıştır. Dârülfünun çatısı altında, siyasal otoriteye sadakatle bağlı yeni bir akademik figür inşa edilmeye başlanmıştır. Din eğitimi artık sadece geleneksel yapılarla değil, doğrudan devletin kontrolündeki eğitim kurumlarıyla sürdürülmüş; medrese kökenli öğreticilerin yerini, öğretmen okullarından yetişen ve devletin ideolojik duruşunu benimseyen yeni nesil öğretmenler almıştır.⁷³

70 Demirtaş, 242-43.

71 Mardin, *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri (1895-1908)*, 67-71.

72 Alkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme ve Eğitim”, 34.

73 Celal Esat Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, ed. Ekrem Işın (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 35,92.

1900 yılında Dârülfünûn-ı Şahâne bünyesinde kurulan Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi, Osmanlı'da ileri düzey din eğitiminin kurumsal temellerini atan ilk resmi yapılardan biri olarak dikkat çekmektedir. Bu fakültede, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi temel İslami ilimler sistemli bir şekilde öğretilirken; ahlâk, siyer, tasavvuf, dinler tarihi ve felsefe dersleriyle öğrencilerin entelektüel ve kültürel gelişimi de amaçlanmıştır. Arapça ve Farsçanın yanında Batı dillerine yönelik hazırlık derslerinin müfredata eklenmesi, çok dilliliği ve farklı kültürlerle ilgiyi teşvik etmiştir. Böylece din eğitimi, yalnızca bir ilmi disiplin olarak değil, aynı zamanda geniş bir kültürel bakış açısıyla sunulmuştur.⁷⁴ Fakülte, yalnızca akademik bir kurum olmanın ötesinde, mezunları aracılığıyla toplumun dinî ihtiyaçlarına, öğretmenlik, kamu hizmetleri ve dinî rehberlik gibi alanlarda hizmet verecek şekilde tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, toplumsal ve kültürel anlamda doğrudan bir etki yaratmayı amaçlamıştır.⁷⁵

8 Eylül 1914'te gerçekleştirilen medrese ıslahatı kapsamında, Selimiye Camii avlusunda yer alan I. Abdülhamid Medresesi'nde Medresetü'l-Mütehassısîn kurulmuş; bu gelişmeyle birlikte Dârülfünun çatısı altındaki Ulûm-i Şer'iyye Şubesi faaliyetlerine son verilmiştir.⁷⁶ Dârülfünun bünyesinde kapanan Ulûm-i Şer'iyye'nin yerine açılan Medresetü'l-Mütehassısîn, tasavvuf, ahlâk, edebiyat gibi alanlarda uzmanlaşmış bireyler yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu eğitim kurumu, dinî ve kültürel yaşamın bilimsel temellerle şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır.⁷⁷

3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün medreseler kapatılmış ve İstanbul Dârülfünûnunu bünyesinde dinî eğitimi modern bir çerçevede sunmak üzere İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Bu fakülte, yalnızca akademik düzeyde din eğitimi vermekle kalmamış; aynı zamanda imam-hatip, vaiz gibi toplumsal sorumluluklar üstlenecek bireyleri yetiştirmeyi amaçlamıştır. Müfredatta klasik İslam ilimlerinin yanı sıra sosyoloji (ictimaiyat), felsefe, sanat tarihi ve yabancı dil gibi derslere de yer verilmiş; böylece dinî bilgi ile sosyal bilimlerin bütünleştiği, toplumsal bilinç ve kültürel farkındalık kazandıran bir eğitim modeli benimsenmiştir. Bu yaklaşım, modern toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebilecek donanımlı din

74 Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", 70-72; Mehmet Ali Aynî, *Dârülfünun Tarihi* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1927), 36-37; Songur, "Hukuk Tarihi Bakımından Osmanlı'dan Cumhuriyete Yükseköğretim Meselesi - Yükseköğretim Kurulu'nun İlahiyat Fakülteleri Lisans Program Değişikliği Bağlamında", 196-97.

75 Aynî, *Dârülfünun Tarihi*, 71.

76 Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", 70; Ahmet Koç, "Religious and Pedagogical Education in Theology Faculties in Türkiye in Their 100th Year: A Comparative Analysis with Similar Programs in the World", *Religions* 16/49 (2025), 4.

77 Ayhan, 70.

adamları yetiştirmeyi hedeflemiştir.⁷⁸ Ayrıca Fakülte dergisi olarak çıkarılan Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası hem telif hem tercüme makalelerle Türk ilim ve kültür dünyasına katkıda bulunmuştur. Dergide 131 makale yayımlanmış; bu makaleler felsefe, sanat, dinler tarihi gibi alanlara önemli katkılar sağlamıştır.⁷⁹

1928 yılında İlahiyat Fakülte hocaları tarafından hazırlanan Dinde Reform Raporu, ibadetin Türkçeleştirilmesi, camilere sıra konulması ve camilerde müzik aletlerinin kullanılması, din felsefesi oluşturulması gibi öneriler çok ses getirmiştir.⁸⁰ Raporu hazırlayanların bir kısmı Türkçe ibadeti savunmuştur. Bu rapor, halkın dinî anlayışını arttırmaya yönelik bir kültürel hamle olarak değerlendirilmiştir.⁸¹ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu kendisine sorulan “Müslümanlıkta reformun temel ilkeleri ne olmalıdır?” şeklindeki bir soruya; ibadet mekanlarına temiz ayakkabıyla girilmeli hem namaz hem hutbe hem de dualar Türkçe diliyle olmalı, güzel sesli din görevlileriyle birlikte müzik aletlerinin de olması gerektiğini ifade etmiştir.⁸²

1900 yılından itibaren İlahiyat fakültelerinde şekillenen tefsir-hadis, fıkıh-kelam ve felsefe-tarih gibi alanlara dayalı üçlü yapı, günümüzdeki İlahiyat Fakültelerinin temellerini atmış ve bu yapılar, toplumda dinî düşüncenin çok yönlü bir şekilde gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu disiplinler arası yaklaşım, dinî bilgilere farklı açılardan bakılmasına ve dinî düşüncenin derinlemesine incelenmesine katkı sunmuştur.⁸³

1930 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hükümete verdiği yetki doğrultusunda Cenevre Üniversitesi pedagojisi profesörü Albert Malche, İstanbul'a davet edilerek Dârülfünun'un yeniden yapılandırılmasıyla ilgili bir rapor hazırlaması istenmiştir. Malche, yaptığı kapsamlı incelemeler sonucunda 29 Mayıs 1932'de hükümete sunduğu raporda, ders programlarında büyük değişikliklere ihtiyaç olmadığını belirtmiş, ancak uygulamaya yönelik çeşitli önerilerde bulunmuştur. Ayrıca, dönemin tek parti yönetimiyle uyumlu olarak Dârülfünun'un özerkliğini

78 Songur, “Hukuk Tarihi Bakımından Osmanlı'dan Cumhuriyete Yükseköğretim Meselesi - Yükseköğretim Kurulu'nun İlahiyat Fakülteleri Lisans Program Değişikliği Bağlamında”, 198; Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)* (Ankara: DEM Yayınları, 1998), 39, 41-42.

79 Aynî, *Dârülfünun Tarihi*, 32,42,48.

80 Aydar, “Dârülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları”, 2006, 39; Sadık Albayrak, *Şeriaten Laikliğe* (İstanbul: Sebil Yayınları, 1977), 33-337.

81 Aydar, “Dârülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları”, 2006, 41.

82 Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*, c. 3 (İstanbul: Risale, 1990), 119-20.

83 Songur, “Hukuk Tarihi Bakımından Osmanlı'dan Cumhuriyete Yükseköğretim Meselesi - Yükseköğretim Kurulu'nun İlahiyat Fakülteleri Lisans Program Değişikliği Bağlamında”, 203-204.

sınırlayan tavsiyelerde rapor da yer almıştır. Raporun ardından basında kurumun kapatılacağı yönünde haberler çıkınca Maarif Vekili Reşid Galib bu iddiaları yalanlamış, ancak 5 Mayıs 1933'te alınan hükümet kararıyla Dârülfünun kapatılarak yerine yeni esaslara dayanan İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. İstanbul Üniversitesi'nin kadro düzenlemeleriyle ilgilenen Maarif Vekili Reşid Galib, Dârülfünun'dan 61 öğretim elemanını yeni üniversiteye alırken, 82 öğretim elemanını dışarıda bırakmıştır. Kadro dışı bırakılanlar arasında Avrupa'da eğitim almış, uluslararası bilimsel kuruluşlara üye olmuş ve önemli katkılar sağlamış isimler de bulunmaktadır. Galib, 12 Eylül 1933'teki açıklamasında, bu uygulamada idealizmin bilime göre ön planda tutulduğunu belirtmiştir. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi'nin kurulma amacının, millîlik ve inkılâpçılıkla özdeşleşen bir yapı oluşturmak olduğunu vurgulamıştır.⁸⁴ Din derslerinin ortaöğretim müfredatından çıkarılması, Diyanet İşleri teşkilâtında yeterli kadronun bulunmaması ve mezunlara iş olanağı sağlanamaması gibi nedenlerle İlâhiyat Fakültesi kapatılmış; yerine ise öğrenci kabul etmeyen İslâm Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur.⁸⁵

Dârülfünun yerine açılan İstanbul Üniversitesi çatısı altında daha önce Dârülfünun bünyesinde bulunan fakülteler tekrar açılmış ancak yukarıda bahsedilen gerekçeyle İlâhiyat Fakültesi açılmamıştır. Dârülfünun bünyesinde bulunduğu halde onun yerine açılan İstanbul Üniversitesi'nde İlâhiyat Fakültesi'nin bulunmaması büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, üniversitenin önemli bir parçasının eksik olduğu izlenimini vermiştir.⁸⁶ Bu eksikliğin giderilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 1992 yılında TBMM, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı bir İlâhiyat Fakültesi kurulmasına karar vermiştir. 03.07.1992 tarihli 3837 sayılı kanunla yapılan düzenleme ile fakülte kurulmuş ve 1996 yılında eğitimine başlayarak 2000 yılında ilk mezunlarını vermiştir.⁸⁷

Dârülfünun'un yerine kurulan İstanbul Üniversitesi çatısı altında İlâhiyat Fakültesi'nin uzun yıllar yer almaması, Türkiye'deki din eğitiminin kurumsal sürekliliği açısından önemli bir boşluğa neden olmuştur. Bu boşluk, yalnızca akademik bir eksiklik değil; aynı zamanda dinî düşüncenin devlet eliyle yönlendirilmesi sürecinde yaşanan bir kırılma olarak da değerlendirilmiştir. 1933'te yapılan üniversite reformu neticesinde İlâhiyat Fakültesi'nin kapatılması, dönemin ideolojik yönelimi doğrultusunda dinî bilginin kamusal ve kurumsal alanlardan çekilmesine neden olmuştur. Ancak toplumda dinî eğitime yönelik ihtiyaçlar

84 İhsanoğlu, "Dârülfünun", 524.

85 Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", 70.

86 Mehmet Saray, *İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)*, 45-46 (İstanbul: Edebiyat Fak. Yay., 1996), 16,17,25.

87 Aydar, "Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları", 2006, 43.

hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamış; bu durum, yıllar içinde akademik ve toplumsal çevrelerden gelen taleplerle yeniden gündeme gelmiştir. Sonunda, 1992 yılında alınan bir kararla İstanbul Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi yeniden kurulması hem tarihsel bir sürekliliğin sağlanması hem de dinî eğitim alanında modern, bilimsel temelli bir yapının yeniden tesisi açısından önemli bir adım olmuştur. Bu gelişme, geçmişin mirasını modern ihtiyaçlarla birleştirme çabası olarak değerlendirilebilir.

V. Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan eğitimsel dönüşüm, yalnızca kurumsal değil, ideolojik ve kültürel düzeyde de kapsamlı bir yeniden yapılanmayı ifade etmektedir. Bu süreçte Dârülfünun, modernleşme arayışlarının eğitim alanındaki somut bir yansıması olarak öne çıkmıştır. Medrese sisteminden ayrılarak Batı tarzı üniversite modeline geçişi simgeleyen bu kurum, dinî ilimlerin yeniden tanımlanmasında merkezi bir rol oynamıştır.

Kuruluş felsefesi, İslâmî ilimlerle modern bilimleri bir arada sunmayı amaçlayan melez bir yapıya dayanır. İlk dönemlerinde medrese kökenli ulema ile Batı tarzı eğitim görmüş bilim insanlarının bir arada bulunması bu hibrit yapının göstergesidir. Ancak II. Abdülhamid dönemindeki merkezîleşme politikalarıyla dinî yapılar üzerindeki denetim artmış, medreselere yönelik reformlar ertelenmiş ve dinî bilgi devletin ideolojik yönelimine göre yeniden şekillendirilmiştir. Bu dönüşümün kurumsal ifadesi olan 1900 tarihli Ulûm-i Âliye-i Diniyye Şubesi, İslamî ilimlerin yanı sıra felsefe, dinler tarihi ve Batı dillerini kapsayan derslerle daha disiplinler arası bir yapı oluşturmuştur.

Dârülfünun'un tarihsel gelişimi yalnızca dinî eğitimle sınırlı kalmamış, toplumsal ve kültürel alanlarda da önemli etkiler oluşturmuştur. Özellikle kadınların yükseköğretime katılımı açısından bir dönüm noktası oluşturmuştur. 1914 yılında açılan İnas Darülfünunu, kadınların kamusal alanda görünürlüğünü artırmış, eğitim hakkının cinsiyet temelinde yeniden tanımlanmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca Dârülfünun, karma eğitimin öncüsü olarak yalnızca eğitim sistemini değil, toplumsal normları da dönüştürmüş; kadın ve erkek öğrencilerin aynı akademik ortamda eğitim almasıyla eşitlikçi bir anlayışın kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur. Bilimsel bilgi üretimiyle sınırlı kalmayan kurum, edebiyat, felsefe, sanat ve tarih gibi alanlardaki faaliyetleriyle kültürel yaşamda da belirleyici olmuştur. Öğretim üyeleri ve öğrenciler tarafından çıkarılan yayınlar, yürütülen tartışmalar ve düzenlenen etkinlikler, Dârülfünun'un Osmanlı-Türk modernleşmesinde entelektüel bir merkez hâline gelmesini sağlamıştır. Bu yönleriyle Dârülfünun, yalnızca bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümün de taşıyıcısı olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitimdeki bu dönüşüm hız kazanmış, 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmış ve aynı yıl kurulan İlahiyat Fakültesi aracılığıyla dinî eğitimin kurumsal devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Fakülte, yalnızca ilahiyat eğitimi değil, aynı zamanda din hizmetleri için gerekli insan kaynağını yetiştirmeyi de hedeflemiştir. Müfredata sosyal bilim derslerinin eklenmesi, dinî eğitimin çağdaş disiplinlerle ilişkilendirilmesini mümkün kılmıştır.

Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan makaleler, yalnızca akademik bilgi üretimi açısından değil, dönemin entelektüel iklimini yansıtmaya bakımından da dikkat çekicidir. Özellikle felsefe, tarih ve sanat gibi alanlara dair yazılar, dinî düşüncenin çok boyutlu ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir. 1928 tarihli ve kamuoyunda "Dinde Reform Raporu" olarak bilinen belge, ibadetin Türkçeleştirilmesi ve camilerde müzik aletlerinin kullanılması gibi önerilerle, dinî pratiklerin yalnızca teolojik değil, sosyolojik bir perspektiften de yeniden değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Ancak bu reformist yönelim, 1933 Üniversite Reformu ile kesintiye uğramıştır. Dârülfünun'un kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması, yalnızca yapısal bir değişim değil, aynı zamanda ideolojik bir kırılma olarak değerlendirilmiştir. Maarif Vekili Reşid Galib'in öğretim üyelerini "idealist" ölçütlere göre belirlemesi, bilimsel eğitimin dahi siyasal kriterlerle şekillendirildiğini göstermektedir. Bu süreçte İlahiyat Fakültesi kapatılmış, yerine öğrenci kabul etmeyen İslam Tetkikleri Enstitüsü ihdas edilmiştir. Böylece dinî eğitim, akademik yapının dışına itilmiştir.

İlahiyat Fakültesi'nin üniversite yapısı içinden çıkarılması hem tarihsel sürekliliğin kesintiye uğramasına hem de dinî düşüncenin akademik üretim alanlarından uzaklaşmasına yol açmıştır. Bu eksiklik 1992 yılında alınan kararla giderilmeye çalışılmış; 1996'da yeniden kurulan fakülte, 2000 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Böylece yaşanan tarihsel kopuş kısmen de olsa telafi edilmiştir.

Sonuç olarak Dârülfünun'un serüveni, yalnızca bir üniversitenin kurumsal dönüşümünü değil, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde dinî bilginin, toplumsal cinsiyet rollerinin ve kültürel yapının yeniden inşa edilmesini temsil etmektedir. Devletin dinî alana ve eğitime yönelik politikaları seküler, merkezî ve modern kurumlar aracılığıyla şekillenmiş; Dârülfünun ise bu süreçte gelenek ile modernite arasında bir köprü işlevi görerek, hem bilimsel hem de kültürel anlamda çok yönlü bir dönüşümün taşıyıcısı olmuştur. Günümüzde de bu deneyim, hem akademik yapıların evrimi hem de dinî düşüncenin çağdaş bağlamda anlaşılması açısından temel bir referans noktası olma niteliğini korumaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Açıkel, Fethi. "TBMM Milletvekili Veritabanı Oluşturulması ve Siyasal Seçkin/Milletvekilleri Profili". Bilimsel Araştırma Projeleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, 2009. acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5286/5933.doc.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğilim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*. İstanbul: Kültür Koleji, 1994.
- Albayrak, Sadık. *Şeriaten Laikliğe*. İstanbul: Sebül Yayınları, 1977.
- Aliye, Fatma. *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Bedir Yayınları, 1995.
- Alkan, Mehmet Ö. "Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme ve Eğitim". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008): 9-84.
- Arseven, Celal Esat. *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*. Editör Ekrem Işın. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Arslan, Ali. *Darülfünun'dan Üniversiteye*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- Arslan, Ali. "Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Fakülte Meclisi'nin Kurulması ve İlk Meclis Zabıtları (1911-1912)". *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/13 (2007): 9-36.
- Arslan, Ali, ve Özlem Akpınar. "İnas Darülfünunu (1914-1921)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2005): 225-34.
- Aydar, Hidayet. *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi, İstanbul 1996, 119*. İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık, 1996.
- Aydar, Hidayet. "Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006): 23-43.
- . "Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006): 23-43.
- Ayhan, Halis. "İlahiyat Fakültesi", 22:70-72. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2000.
- . *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*. Ankara: DEM Yayınları, 1998.
- Aynî, Mehmet Ali. *Dârülfünûn Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1927.
- . *Darülfünun Tarihi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Türkiye'de Servaj Var mıydı?" *TTK Belleten* 20/78 (1956): 237-46.
- Baskın, Bilge. "İkinci Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2008, 38-123.
- Başkurt, Başkurt. "İsmayil Hakkı Baltacıoğlu'nun Ahlak Anlayışı", 34-39. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: İstanbul Üniversitesi, 2003.

- Bilsel, Cemil. *İstanbul Üniversitesi Tarihi*. Ankara: Dorlion Yayınları, 2022.
- Ceylan, Hasan Hüseyin. *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*. C. 3. 2 c. İstanbul: Risale, 1990.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. 2. bs. İstanbul: Metis, 1996.
- Demirtaş, Aydın. "Dârülfünundan Üniversiteye: Öğretim Üyelerinin Toplumsal Profilleri (1900-1946)". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2018.
- Doğanay, Rahmi. "Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim Faaliyetleri". *Düşünce Dünyasında Türkiz* 3/16 (2012): 47-70.
- Dölen, Emre. "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10/1 (2008): 27-50.
- . *Türkiye Üniversite Tarihi*. 5 c. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Fenler Evi Darülfünun: Müslüman Dünyasının İlk Modern Üniversitesi*. İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2021.
- Er, Hamit. *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*. İstanbul: Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 1993.
- Eren, Fatma. "Tanzimat Sonrası Dârülfünun'da Tefsir Dersleri (1900–1914)". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012. <https://tez.yok.gov.tr>.
- Ergin, Oktay. *Türkiye Maarif Tarihi*. C. 1-2. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Ergin, Osman. *Osman Ergin; Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, c.2, s.157-158*. C. 2. 5 c. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Erişirgil, Mehmet Emin. *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.
- Gündüz, Mustafa. *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları*. Lotus Yayınları, 2007.
- H. Tolga, Arslan. "Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne Felsefe Öğreniminin Yapılandırılması". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 16/63 (2018): 51-86.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Dârülfünun", 8:521-25. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1993.
- . *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*. 2 c. İstanbul: IRCICA, t.y.
- . *Dârülfünun Tarihçesine Giriş*. 2 c. İstanbul: Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010.
- Koç, Ahmet. "Religious and Pedagogical Education in Theology Faculties in Türkiye in Their 100th Year: A Comparative Analysis with Similar Programs in the World". *Religions* 16/49 (2025): 1-17.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Olgun, Kadir. "İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Bir Eğitim Kurumu Olarak Darülfünun (1908-1912)". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 2 (2002): 185-204.
- Özteke, Fatih. "Vatan Yahut Darülfünun". İçinde *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler-III*, editör Ayşe Çatalcalı Ceylan ve Gözde Sunal. İstanbul: Gece Kitaplığı, 2021.
- Saray, Mehmet. *İstanbul Üniversitesi Tarihi (İ453-1993)*, 45-46. İstanbul: Edebiyat Fak. Yay., 1996.
- Siler, Abdurrahman. "Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863–1933)". Doktora, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 1992.
- Songur, Haluk. "Hukuk Tarihi Bakımından Osmanlı'dan Cumhuriyete Yükseköğretim Meselesi - Yükseköğretim Kurulu'nun İlahiyat Fakülteleri Lisans Program Değişikliği Bağlamında". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013): 191-2011.

- Şimşek, Hüseyin. “Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Üniversitelerin Tarihsel Gelişimi”. İçinde *Dünyada ve Türkiye’de Üniversite.*, editör Necmettin Tozlu, Vefa Taşdelen, ve Mehmet Önal. Bayburt Üniversitesi Yayınları., 2016.
- Türkoğlu, Özgür. “Darülfünun’dan İstanbul Üniversitesine: Osmanlı’da İlk Üniversitenin Tarihçesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 12/3 (2023): 1745-67.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Tarih Kurumu Yay., 1988.
- Ünver, A. Süheyl. *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1946.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Widmann, Horst. *Atatürk ve Üniversite Reformu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.
- Yaltkaya, Şerafettin. “Tanzimat’tan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

